

— З погляду фахівця-криміналіста, — мовив Шерлок Холмс, — Лондон утратив усяку цікавість відтоді, як загинув професор Моріарті.

— Побоююсь, що мало хто з порядних громадян погодиться з вами, — відповів я.

— Так, так, не можна бути себелюбцем, — усміхнувся він, підводячись із-за столу після сніданку. — Суспільство справді задоволене, й ніхто не програв, крім нещасного фахівця, що залишився без роботи. Коли ця людина була жива, кожна ранкова газета надавала мені нескінченні можливості. Часто з найменшого сліду, Ватсоне, чи з випадкового натяку мені було зрозуміло, що мозок великого лиходія знову працює; так, побачивши, як затремтів краєчок павутиння, можна миттю уявити собі хижого павука посередині. Дрібні крадіжки, загадкові вбивства, безглузді злочини — все це давало мені ключ до єдиного цілого. Для тих, хто вивчає злочинний світ, жодна столиця Європи не відкривала такого широкого поля дій, як Лондон. А тепер... — він жартома знизав плечима, ніби обурюючись результатом своїх зусиль.

Те, про що я розповідатиму, сталося за кілька місяців після Холмсового повернення; на його прохання я продав свою практику і оселився з ним у нашому давньому помешканні на Бейкер-стрит. Мою невеличку кенсингтонську практику купив молодий лікар на ім'я Вернер; він без вагань погодився на найменшу ціну, яку мені вистачило духу запропонувати, — пояснення цього вчинку я дістав лише через кілька років, коли довідався, що Вернер — далекий Холмсів родич і гроші йому дав не хто інший, як мій друг.

Місяці нашого спільного життя були не такі бідні на події, як тепер видавалося Холмсові; переглядаючи свої нотатки з тих часів, я знаходжу там пригоду з паперами колишнього президента Мурільйо і приголомшливу трагедію з голландським пароплавом "Фрисландія", що ледве не коштувала нам обом життя. Але холодна, гордовита Холмсова

вдача не сприймала захоплення натовпу, й він узяв з мене якнайсуворішу присягу ніколи більше не писати ні про нього самого, ні про його методи чи успіхи; цю заборону, як я пояснював раніше, він скасував лише зараз.

Після своєї жартівливої скарги містер Шерлок Холмс глибоко вмовстивсь у кріслі й тільки-но заходився розгортати ранкову газету, як нашу увагу привернув різкий дзвінок і за ним — гучний стукіт, ніби хтось гатив у двері кулаком. Потім хтось із шумом ускочив до передпокою, вибіг нагору сходами, й за мить у нашій кімнаті з'явився блідий, скуйовджений, захеканий молодик із навіженими очима. Він переводив погляд то на одного, то на іншого з нас і, побачивши в наших очах здивування, став просити вибачення за такий безцеремонний візит.

— Пробачте, містере Холмсе, — видихнув він. — Не гнівайтесь на мене. Я, мабуть, зовсім збожеволів... Містере Холмсе, я — нещасний Джон Гектор Мак-Фарлейн.

Він чомусь був певен, що це прояснить нам і причину його відвідин, і незвичайну поведінку, але з подиву, що з'явився на обличчі мого друга, я зрозумів, що для нього це ім'я — така сама загадка, як і для мене.

— Беріть цигарку, містере Мак-Фарлейне, — підсунув йому цигарницю Холмс. — Гадаю, що мій друг доктор Ватсон, судячи зі стану вашого здоров'я, мав би виписати вам заспокійливі ліки. Останніми днями стоїть така спека! Ну от, коли ви трохи оговтались, сідайте, будь ласка, на цей стілець і помаленьку, розважливо розкажіть, хто ви й чого хочете. Ви назвали своє ім'я так, ніби я мушу його знати, але крім тих очевидних подробиць, що ви парубок, адвокат, масон і слабуєте на задишку, мені про вас більше нічогосінько не відомо.

Знаючи методи свого друга, я відразу визначив усе те, що привело його до цих висновків, — і неохайність в одязі, і якісь ділові папери у кишені, й підвіску на ланцюжку годинника, й важке дихання. Але наш відвідувач лише вражено глянув на Холмса.

— Так, ви маєте рацію, містере Холмсе; додам лише, що нині я — найнещасніша людина в Лондоні. Небом благаю вас, не покиньте мене в біді, містере Холмсе! Якщо вони прийдуть заарештувати мене до того, як я скінчу свою розповідь, то попросіть їх зачекати, поки я розкажу вам усю правду. Я піду до тюрми спокійно, коли знатиму, що ви допоможете мені.

— Заарештувати вас! — вигукнув Холмс. — Це справді чудо... справді цікаво. В чому ж вас звинувачують?

— В убивстві містера Джонаса Олдейкра з Ловер-Норвуда.

Напруга на обличчі мого друга змінилася співчуттям — змішаним, як здалося мені, з задоволенням.

— О Боже! — усміхнувся він. — А я лише хвилину тому, за сніданком, скаржився своєму колезі докторові Ватсону, що химерні події зникли зі шпальт наших газет.

Наш відвідувач простяг тремтячу руку до числа "Дейлі Телеграф", що й досі лежало на Холмсових колінах.

— Якби ви встигли переглянути газети, сер, вам не довелося б питати, навіщо я прийшов сьогодні вранці до вас. Мені здається, що про мене й моє нещастя нині говорять усі. — Він показав нам першу сторінку газети. — Ось воно; я прочитаю вам, з вашого дозволу. Слухайте, містере Холмсе, які заголовки: "Таємнича пригода в Ловер-Норвуді. Зникнення відомого будівничого. Підозра в убивстві й підпалі. Злочинець залишив сліди". Вони вже йдуть цими слідами, містере Холмсе, і я знаю, що вони скоро будуть тут. За мною стежили від самісінького вокзалу Лондон-Бридж, і я певен, що тепер вони чекають лише ордер на арешт. Це розіб'є серце моїй матусі, розіб'є серце! — Він одчайдушно заламував руки, хитаючись на стільці.

Я з цікавістю оглядав цього чоловіка, якого звинувачували в жорстокому злочині. Він був світло-русявий, гарний, із м'яким, чисто виголеним обличчям, переляканими блакитними очима й тонкими, майже дитячими вустами. Років йому було десь із двадцять сім, а за вбранням та поведінкою він здавався вихованим джентльменом. З кишені його літнього пальта стирчав жмуток паперів, що свідчив про його професію.

— Ми мусимо скористатися тим часом, який у нас є, — сказав Холмс.
— Ватсоне, візьміть, будь ласка, газету і прочитайте допис.

Під хвацькими заголовками, які щойно оголосив наш клієнт, я прочитав таку досить прикметну розповідь:

"Минулої ночі — чи радше рано-вранці — в Ловер-Норвуді стався випадок, що наводить на думку про тяжкий злочин. Містер Джонас Олдейкр — відомий мешканець цієї округи, де він уже багато років брав підряди на будівництво, — неодружений, мав п'ятдесят два роки й мешкав у садибі "Глибока долина", що біля Сайденгема, поблизу Сайденгемського шляху. Він мав славу потаємного, відлюдкуватого чоловіка з химерними звичками; кілька років тому облишив справу, завдяки якій надбав великі гроші. Але трохи будівельних матеріалів у нього залишилось: він зберігав їх на задньому дворі, і вчора ввечері, близько дванадцятої години, там зайнявся стіс дощок. Пожежники негайно виїхали, але сухе дерево палало таким полум'ям, що загасити його було неможливо, й стіс згорів дощенту. З першого погляду здавалось, ніби то звичайнісінький нещасний випадок, але невдовзі з'ясувались обставини, які вказували на тяжкий злочин. Усіх здивувало, що на місці пригоди не було хазяїна; його почали шукати, але ніде не знайшли. Коли оглядали його кімнату, то побачили, що ліжко стоїть незаймане, сейф відімкнено, по підлозі розкидано папери, всюди видніють криваві плями і, нарешті, в кутку стоїть дубовий ціпок, держак якого забруднено кров'ю. Все це свідчило про криваву сутичку. Відомо, що ввечері в спальні містера Джонаса Олдейкра побував пізній гість, і є докази, що знайдений ціпок належить саме цій особі: це молодий лондонський адвокат Джон Гектор Мак-Фарлейн, молодший партнер

контори "Грем та Мак-Фарлейн", Іст-Енд, Грешем-Білдингс, 426. Поліція вважає, що виявлені докази ясно свідчать про причини, які підштовхнули його до злочину; сподіваємося, що найближчим часом з'являться нові відомості".

Пізніше повідомлення:

"Подейкують, що містера Джона Гектора Мак-Фарлейна вже заарештували, звинувативши в убивстві містера Джонаса Олдейкра. В усякому разі відомо, що ордер на арешт підписано. Слідство відшукало в Норвуді нові моторошні докази злочину. Крім слідів боротьби, в кімнаті нещасного будівничого виявили, що, по-перше, французькі скляні двері спальні на першому поверсі було відчинено; по-друге, через двір до стосу тягся слід від якоїсь громіздкої речі, яку волочили по землі; і, нарешті, в попелі знайшли обгорілі кістки. Поліція дійшла висновку, що тут стався надзвичайно жорстокий злочин: убивця завдав жертві смертельного удару в спальні, дістав з сейфа папери, поволік тіло до стоса дощок і, щоб приховати сліди, підпалив його.

Розслід злочину передано в досвідчені руки інспектора Лестрейда із Скотленд-Ярду, що взявся за цю справу з притаманною йому рішучістю й проникливістю".

Шерлок Холмс слухав цей дивовижний звіт, заплющивши очі й стуливши кінчики пальців.

— Випадок справді досить цікавий, — промовив він у задумі. — Але насамперед дозвольте спитати вас, містере Мак-Фарлейне: чому ви досі на волі, хоча підстав для вашого арешту більше ніж достатньо?

— Я живу з батьками в Торінгтон-Лодж, — це в Блекхісі, містере Холмсе, — але вчора ми з містером Олдейкром дуже пізно скінчили справи, тож я залишився ночувати в Норвуді, в готелі, й звідти поїхав на роботу. Про те, що сталося, я довідався лише в потязі, коли прочитав

отой допис, який ви щойно почули. Я одразу побачив, яка страшна небезпека чатує на мене, й побіг до вас, щоб розповісти про все. Я не маю жодного сумніву, що мене давно вже заарештували б, якби я пішов до своєї контори чи додому. Від вокзалу Лондон-Бридж за мною йшов назирці якийсь чоловік, і я певен, що... Господи! Що це таке?

Гучно закалатав дзвінок, і зі сходів долинули важкі кроки. За хвилину в дверях кімнати з'явився наш давній приятель Лестрейд. За його спиною я побачив двох-трьох полісменів в уніформі.

— Містер Джон Гектор Мак-Фарлейн? — спитав Лестрейд.

Наш сердешний клієнт підвівся, збліднувши на виду.

— Вас заарештовано за вбивство містера Джонаса Олдейкра з Ловер-Норвуда.

Мак-Фарлейн у відчаї обернувся до нас: ноги його підламались, і він знов упав на стілець.

— Хвилинку, Лестрейде, — мовив Холмс. — Півгодини справі не зашкодять, тож дозвольте цьому джентльменові розказати нам про ту пригоду; можливо, це допоможе її розплутати.

— Гадаю, що розплутати її буде неважко, — похмуро відказав Лестрейд.

— І все ж таки, з вашої ласки, мені було б цікаво послухати його розповідь.

— Що ж, містере Холмсе, я не можу відмовити вам, бо ви разів зо два ставали нам у пригоді і Скотленд-Ярд вам щиро вдячний, — відповів Лестрейд. — Але я залишусь зі своїм заарештованим і мушу попередити, що кожне його свідчення може бути використане проти нього.

— Більшого мені й не треба, — відгукнувся наш клієнт. — Усе, чого я хочу від вас, то це щоб ви вислухали правду й переконалися в ній.

Лестрейд позирнув на годинник.

— Даю вам півгодини, — сказав він.

— Насамперед мушу пояснити, — почав Мак-Фарлейн, — що раніше я ніколи не бачив Джонаса Олдейкра. Проте ім'я це я чув не раз, бо багато років тому його знали мої батьки, але відтоді жодного разу не бачилися з ним. Отож я вкрай здивувався, коли вчора, близько третьої години, він зайшов до моєї контори в Ситі. А почувши про мету його відвідин, я здивувався ще більше. Він приніс кілька аркушів із записника з якимись начерканими олівцем нотатками, — ось вони, — й поклав їх мені на стіл.

"Це мій заповіт, — сказав він. — Прошу вас, містере Мак-Фарлейне, оформити його як слід. Я посиджу тут і почекаю".

Я сів, щоб переписати заповіт. Уявіть собі моє здивування, коли я побачив, що майже все своє майно він залишає мені! То був дивний, маленький, схожий на тхора чоловічок із білими віями, й коли я поглянув на нього, то помітив, що його пильні сірі очі дивляться на мене з усмішкою. Не вірячи своїм очам, я дочитав заповіт; тоді він пояснив мені, що сім'ї в нього немає, родичів теж, а з моїми батьками він був знайомий замолоду й завжди чув про мене як про порядну людину; тепер він певен, що гроші його перейдуть у достойні руки. Звичайно, я зніяковіло подякував. Заповіт було складено, підписано й засвідчено моїм клерком. Ось він, на блакитному папері, а на цих папірцях, як я вже пояснював, — чернетки. Потім містер Джонас Олдейкр сказав мені, що має вдома багато інших документів — підряди на будівництво, справи про власність, заставні записи, акції й таке інше; він хоче, щоб я переглянув їх. Він повторював, що не заспокоїться доти, доки все це не буде розібрано, й попросив мене приїхати до нього в Норвуд увечері, захопивши з собою заповіт, щоб повністю скінчити цю справу. "Пам'ятайте, хлопче, ані слова

вашим батькам, поки справу не буде завершено. Це стане для них маленькою приємною несподіванкою", — наполегливо твердив він і навіть узяв з мене обіцянку мовчати.

Зрозуміло, містере Холмсе, що я ні в чому не міг йому відмовити. Він був моїм добродійником, і я хотів якнайсумлінніше виконати його бажання. Я надіслав додому телеграму, що маю зараз важливу справу й не знаю, коли повернуся. Містер Олдейкр просив мене прийти о дев'ятій, щоб ми разом повечеряли, бо раніше він не зможе бути вдома. Я довго шукав його будинок, і коли дістався до нього, було вже опів на десяту. Я знайшов містера Олдейкра...

— Хвилинку! — перервав його Холмс. — Хто відчинив вам двері?

— Якась підстаркувата жінка, напевно, економка.

— І вона, звичайно, спитала, хто ви такий?

— Саме так, — відповів Мак-Фарлейн.

— Далі, будь ласка.

Мак-Фарлейн витер спітніле чоло й провадив:

— Ця жінка провела мене до вітальні, де вже стояла на столі скромна вечеря. Потім ми з містером Джоноюс Олдейкром пішли до його спальні, де я побачив важкий сейф. Він одімкнув той сейф і дістав купу документів, які ми почали розбирати. Повернуло вже на дванадцятую, коли ми скінчили. Він зауважив, що не хотів би турбувати економку, отож сам випустив мене через французькі двері, які увесь цей час були відчинені.

— А штори було спущено? — запитав Холмс.

— Не можу сказати напевно, але здається, що лише наполовину. Так, я пригадав: він підняв їх, коли випускав мене. Я ніяк не міг знайти свій ціпок, але він сказав: "Нічого, хлопче, віднині ми частенько з вами зустрічатимемось; прийдете наступного разу й заберете ціпок". Так я й залишив кімнату — з відкритим сейфом і купою паперів на столі. Повертатися до Блекхіса було вже запізно, тож я переночував у готелі "Анерлійський герб", а про цю страшну пригоду дізнався тільки вранці.

— Ви хочете ще щось спитати, містере Холмсе? — мовив Лестрейд, який кілька разів недовірливо піднімав брови, слухаючи цю дивовижну розповідь.

— Поки я не побував у Блекхісі, ні.

— Ви хочете сказати — в Норвуді? — зауважив Лестрейд.

— Так, так, безперечно, я саме це й хотів сказати, — загадково усміхнувся Холмс.

Хоч Лестрейд і не любив про це згадувати, але він не раз переконувався, що Холмсів гострий розум набагато проникливіший за його власний. Я побачив, як інспектор підозріливо поглянув на мого друга.

— Гадаю, мені не завадило б поговорити з вами, містере Шерлоку Холмсе, — сказав він. — Що ж, містере Мак-Фарлейне, ось мої констеблі, а кеб чекає внизу.

Бідолашний молодик підвівся і, востаннє благально глянувши на нас, вийшов з кімнати. Полісмени повели його до кеба, а Лестрейд залишився.

Холмс узяв зі стола папірці з чернетками заповіту і з великим зацікавленням почав їх розглядати.

— У цьому документі є дещо цікаве. Чи не так, Лестрейде? — спитав він, простягаючи папірці інспекторові.

Той спантеличено поглянув на них.

— Я розібрав лише перші кілька рядків, потім ще кілька — посеред другої сторінки й ще два наприкінці. Тут почерк чіткий, слова мов надруковано, — сказав він, — а решту написано нерозбірливо: трьох слів не можна прочитати взагалі.

— І що ж ви думаєте про це? — спитав Холмс.

— А ви що думаєте?

— Це писалося в потязі. Чіткі рядки написано на зупинках, нечіткі — під час руху потяга, а зовсім нерозбірливі — на стрілках. Досвідчений фахівець відразу визначив би, що це писано в приміському потязі, бо лише перед великими містами так часто трапляються стрілки. Якщо вважати, що містер Олдейкр писав усю дорогу, то він мав їхати експресом, який зупинявся лише раз між Норвудом та вокзалом Лондон-Бридж.

Лестрейд засміявся.

— Ну, це вже занадто, містере Холмсе, — мовив він. — До чого тут наша пригода?

— Принаймні це підтверджує розповідь молодика, зокрема те, що Джонас Олдейкр писав свій заповіт поспіхом, коли їхав учора в потязі. Дивно, що людина пише такий важливий документ за таких незручних обставин! Скидається на те, що він не надавав цьому заповітові значної ваги. Саме так зробила б людина, яка знає заздалегідь, що заповіт ніколи не буде виконано.

— В усякому разі, він написав собі смертний вирок, — заперечив Лестрейд.

— Ви так думаєте?

— А ви?

— Можливо, але мені тут ще не все зрозуміло.

— Незрозуміло? Якщо це незрозуміло, що ж може бути зрозумілішим? Молодик несподівано дізнається, що після смерті якогось літнього чоловіка він успадковує все його майно. Що він робить? Нікому нічого не сказавши, під першим-ліпшим приводом їде того самого вечора до свого клієнта. Дочекавшись, поки економка — єдиний, крім господаря, мешканець будинку — піде спати, він залишається з тим чоловіком наодинці, вбиває його, спалює тіло в стосі дощок, а сам вирушає до сусіднього готелю. Плями крові на підлозі й на держаку ціпка майже непомітні. Можливо, він гадає, що скоїв убивство без пролиття крові, й вирішує знищити труп, щоб приховати незаперечні докази. Хіба це незрозуміло?

— Отож-бо й воно, любий мій Лестрейде, що занадто вже зрозуміло, — відказав Холмс. — Серед ваших чудових здібностей бракує лише уяви. Але все-таки спробуйте хоч на хвилину поставити себе на місце того молодика й скажіть: чи скоїли б ви убивство ввечері того самого дня, коли дізналися про заповіт на своє ім'я? Невже вам не здався б підозрілим такий перебіг подій? А ще й слуги, які знають про вашу присутність у домі, — адже двері відчинила служниця! І нарешті — чи ви могли б, з такими зусиллями знищивши труп, забути там ціпок, щоб усі дізналися, хто злочинець? Погодьтеся, Лестрейде, що навряд.

— Щодо ціпка, містере Холмсе, то ви незгірш від мене знаєте, що злочинці частенько хвилюються й коять таке, чого нізащо не вчинила б

звичайна людина. Він, радше за все, просто боявся повернутися до кімнати. Спробуйте-но придумати інше, краще пояснення.

— Можу легко придумати хоч півдюжини, — сказав Холмс. — Ось, наприклад, цілком можливе й вірогідне припущення. Можу подарувати його вам. Літній чоловік дістає документи, — очевидно, дуже цінні. Тим часом якийсь волоцюга проходить повз будинок і заглядає у вікно, що затулене шторою лише наполовину. Адвокат виходить. Заходить волоцюга, помічає ціпок, хапає його, вбиває Олдейкра, спалює тіло й тікає.

— Навіщо волоцюзі палити тіло?

— А навіщо Мак-Фарлейнові?

— Щоб приховати докази.

— А волоцюга хотів удати, що ніякого вбивства й не було.

— Чому ж він нічого не взяв?

— Бо побачив, що папери не мають жодної ціни.

Лестрейд хитнув головою, хоч мені здалося, ніби пихи в нього поменшало.

— Гаразд, містере Шерлоку Холмсе, шукайте собі свого волоцюгу, а ми тим часом візьмемося за нашого заарештованого. Там побачимо, хто матиме рацію. Але пам'ятайте, містере Холмсе: як нам пощастило дізнатися, жоден з паперів не пропав, а заарештований — єдина в світі людина, кому не треба було нічого брати, — як законний спадкоємець, він будь-що одержав би своє.

Це зауваження начебто вразило мого друга.

— Не заперечуватиму, що деякі докази свідчать на вашу користь, — відповів він. — Я лише показав вам, що можливі й інші думки. Як ви й самі сказали, там побачимо. На все добре! З вашої ласки, я сьогодні буду в Норвуді й погляну, як просувається справа.

Тільки-но детектив пішов, як мій друг підхопився з крісла й бадьоро почав збиратися в дорогу, мов людина, що береться до улюбленої роботи.

— Насамперед, Ватсоне, — мовив він, надягаючи сурдуг, — я поїду, як і казав, до Блекхіса.

— Чому не до Норвуда?

— Перед нами два дивовижні випадки, що йдуть один за одним. Поліція помиляється, зосередивши свою увагу лише на другому випадку через те, що він містить у собі кримінал. Однак мені зрозуміло, що логіка вимагає іншого підходу — пролити світло на перший випадок, тобто на цей дивний заповіт, написаний так несподівано на ім'я людини, яка менше за все цього очікувала. Можливо, це дасть ключ до другого випадку. Ні, любий мій друже, не думаю, що ви станете мені в пригоді. Тут немає жодної небезпеки, інакше я й не думав би їхати без вас. Сподіваюся, що ввечері, коли ми знов побачимось, я зможу сказати вам, що дещо зробив для цього нещасного молодика, який шукає в мене захисту.

Повернувся мій друг пізно ввечері, і з його потемнілого, засмученого обличчя було видно, що вранішні надії ані найменшою мірою не справдилися. З годину він грав на скрипці, намагаючись заспокоїтись. Нарешті відклав інструмент убік і заходився докладно переповідати мені свої невдалі пригоди.

— Кепські справи, Ватсоне, дуже кепські. Перед Лестрейдом я того не показував, але, правду кажучи, мені здається, що цього разу наш друг іде правильним шляхом, а ми — хибним. Чуття веде мене в один бік, а факти — в інший; а британські судді, боюся, не досягли ще того розумового рівня, щоб віддати перевагу моїм теоріям, а не Лестрейдовим фактам.

— Чи їздили ви до Блекхіса?

— Так, Ватсоне, їздив і дізнався там, що небіжчик Олдейкр був відомий мерзотник. Мак-Фарлейнів батько поїхав шукати сина. Мати була вдома — низенька, сива, блакитноока бабуса, що вся аж тремтіла зі страху та обурення. Звичайно, вона ні на мить не повірила, що син її винен. А щодо Олдейкрової долі не висловила ні подиву, ні жалю. Навпаки, говорила про нього з такою гіркотою, що аргументи поліції ще більше зміцніли: якщо син знав про її стосунки з цим чоловіком, то нема нічого дивного, що він його зненавидів і наважився вбити. "Це не людина, а хитра, підступна мавпа, — твердила вона. — Він завжди був такий, навіть замолоду".

"Ви знали його раніше?" — запитав я.

"Так, добре знала, бо він колись залицявся до мене. Дякувати Богові, що я йому відмовила й одружилася з порядним, хоч і біднішим, чоловіком. Ми з ним були заручені, містере Холмсе, аж одного разу я почула, що він — який жах! — пустив кота до пташника; мене так приголомшила його жорстокість, що я негайно відмовила йому". Пошукавши в шухляді бюро, вона дістала звідти фотографію жінки, порізану ножом. "Це моя фотографія, — сказала вона. — Отакою він надіслав її мені в день мого весілля, зі своїм прокляттям".

"Але ж тепер, — мовив я, — він, мабуть, пробачив вам, бо залишив усе своє майно вашому синові".

"Ні моєму синові, ні мені нічогосінько не треба від Джонаса Олдейкра, чи живого, чи мертвого! — палко вигукнула вона. — Є Бог на небесах, містере Холмсе, й Він покарав недобру людину; і Він доведе, коли буде на те Його воля, що руки мого сина чисті від крові!"

Хоч як я намагався, проте так нічого й не зміг знайти на користь нашого припущення, а дещо навіть свідчило проти нього. Врешті я облишив це й подався до Норвуда.

Садиба "Глибока долина" — це велика сучасна вілла з червоної цегли, що стоїть посеред садка, а перед ґанком ростуть лаврові кущі. Праворуч за будинком — двір, де сталася пожежа. Я накреслив схему садиби в своєму записнику — ось вона. Ці скляні двері ліворуч ведуть до Олдейкрової кімнати. З дороги, як бачите, видно все, що там діється. Це єдина втішна річ, про яку я сьогодні довідався. Лестрейда там не було, всіма справами керував старший констебль. Його люди саме перед моїм приїздом відшукали в дворі справжнісіньку скарбницю. Порпаючись уранці в попелі на місці, де був стіс, вони знайшли, крім обгорілих кісток, кілька почорнілих металевих кружалець. Уважно роздивившись на них, я побачив, що то гудзики від штанів. На одному з них я навіть розібрав слово "Гаймс" — ім'я Олдейкровоного кравця. Потім я якнайобережніше оглянув травник, — чи не залишилося там слідів, — але спека стояла така, що земля там стала тверда, як залізо. Крім того, що хтось протяг через низький живопліт якусь важку річ — мертве тіло або лантух, — нічого знайти не вдалося. Все це, звичайно, підтверджує думку поліції. Цілу годину я повзав по травнику під серпневим сонцем, але зрештою не знайшов нічого нового.

Зазнавши такої поразки, я пішов до спальні й теж заходився її оглядати. Криваві плями на підлозі були бліді, ледве помітні, проте безперечно свіжі. Ціпок уже забрали, але на ньому плями були так само бліді. Немає сумніву, що ціпок належить нашому клієнтові. Він сам це визнав. На килимі залишилися сліди обох чоловіків, але жодного сліду третьої особи не було, що теж обертається проти нас. Одне слово, рахунок щоразу зростає на їхню користь.

Тільки раз мені сяйнула невеличка надія. Я переглянув папери, що раніше лежали в сейфі, — майже всі вони були розкладені на столі. Папери були в запечатаних конвертах, один чи два з яких відкрила поліція. Як я можу судити, великої ціни вони не мають, та й банкова книжка містера Олдейкра аж ніяк не свідчить, що її власник надто вже гараздывав. Мені здалося, ніби кількох паперів бракує. Серед них траплялися згадки про якісь справи, пов'язані, ймовірно, з великими коштами, але самих тих справ я так і не знайшов. Звичайно, якби я міг напевно це довести, то всі Лестрейдові докази неминуче обернулися б супроти нього: навіщо людині красти те, що все одно має їй дістатися?

Врешті-решт, зазирнувши до кожної щілини й не відшукавши там ніяких слідів, я спробував щастя в розмові з економкою. Звуть її місіс Лексінгтон, це невисока, непривітна, мовчазна особа, що підозріливо зирила на мене спідлоба. Вона щось знає, я певен. Але довідатись у неї не зміг нічогісінько. Так, вона пустила містера Мак-Фарлейна до будинку о пів на десяту. "Краще б у мене тоді руки поодсихали!" — бідкалася вона. Спати пішла о пів на одинадцятую. Її кімната — в іншому кінці будинку, тож вона нічого не чула. Капелюх і ціпок містер Мак-Фарлейн залишив у передпокої. Прокинулась вона від крику: "Пожежа!". Звичайно, її сердешного, любого хазяїна вбили. Чи мав він ворогів? Кожен має ворогів, але містер Олдейкр жив самотньо й зустрічався з чужими людьми лише в справах. Гудзики вона бачила й напевно може сказати, що вони від тих штанів, які були на ньому минулої ночі. Дошки в стосі були дуже сухі, адже цілий місяць не дощило. Вони спалахнули, мов порох, і коли місіс Лексінгтон добігла туди, увесь стіс уже охопило полум'я. І вона, й пожежники відчули запах смаленого м'яса. Ні про папери, ні про приватні справи містера Олдейкра вона нічого не знає.

Ось вам, любий мій Ватсоне, звіт про мої невдачі. І все-таки, все-таки... — Він стиснув свої тонкі руки в кулаки й переконано говорив далі: — Я знаю, що це неправда. Я відчуваю це нутром. Економці щось відомо, але що — я не знаю. В очах її було щось похмуре й зухвале, мов у людини з нечистою совістю. Та яка користь із цих розмов, Ватсоне? Коли щасливий випадок не допоможе нам, то боюся, що "Норвудська справа"

не посяде свого місця в літописі наших успіхів, який, передчуваю, рано чи пізно все одно впаде на голови терплячої публіки.

— Звичайно, — мовив я, — але хіба враження, яке справляє людина, нічого не важить для суду?

— Це непевний доказ, любий мій Ватсоне. Пам'ятаєте того страшного вбивцю, Берта Стівенса, що шукав у нас допомоги 1887 року? А з себе він був сумирніший за учня недільної школи.

— Так, ваша правда.

— Отож якщо ми не обґрунтуємо своїх думок, то наш клієнт пропав. Докази проти нього незаперечні, й подальші розшуки можуть лише зміцнити їхню силу. До речі, між тими паперами є одна цікава річ, що може стати нам у пригоді як початок розсліду. Переглянувши банкову книжку, я побачив, що бідність Олдейкровоного рахунка пов'язана з тим, що впродовж останнього року він виписував чеки на грубі гроші якомусь містерові Корнеліусу. Цікаво, що то за містер Корнеліус, із яким колишній будівничий мав такі солідні оборудки. Чи не доклав він свої руки до цієї пригоди? Можливо, Корнеліус — лише посередник, але я не знайшов жодної розписки про отримання таких великих сум. Тепер мені доведеться звернутися до банку, щоб розпитати там про цього джентльмена. Але боюся, любий мій друже, що нас чекає невдалий кінець: Лестрейд повісить нашого клієнта, а Скотленд-Ярд, звичайно, святкуватиме перемогу.

Не знаю, чи спав тієї ночі Шерлок Холмс, але вранці, коли я зійшов униз до сніданку, він сидів блідий і зморений, з темними зморшками під блискучими очима. На килимі перед ним були розкидані недопалки та ранкові газети. На столі лежала розпечатана телеграма.

— Що ви про це скажете, Ватсоне? — запитав він, підсунувши її до мене.

Телеграма була з Норвуда. В ній ішлося:

"Знайдено свіжі важливі докази. Мак-Фарлейнову провину доведено незаперечно. Раджу вам облишити справу. Лестрейд".

— Звучить серйозно, — сказав я.

— Наш Лестрейд квапиться прокукурікати перемогу, — відповів, гірко усміхнувшись, Холмс. — І все ж кидати справу ще зарано. Врешті-решт свіжий важливий доказ може обернутися іншим боком і дати розсліду зовсім інший напрямок, відмінний від того, в якому просувається Лестрейд. Снідайте, Ватсоне, а потім їдьмо разом і погляньмо, що там можна зробити. Сьогодні, здається, мені буде потрібна ваша допомога й підтримка.

Сам він снідати не став — мій друг був одним з тих диваків, які в напружені хвилини не можуть і думати про їжу, покладаючись на своє залізне здоров'я. Він міг не їсти й не спати аж до цілковитого виснаження. "Я не можу витратити сили й нерви на харчування", — відповідав він на мої лікарські докори. Тож я не здивувався, коли того ранку Холмс, навіть не доторкнувшись до їжі, вирушив зі мною до Норвуда. Там довкола "Глибокої долини", що виявилася звичайнісінькою приміською садибою, ще юрмився натовп ласих до пригод зівак. На воротях нас зустрів Лестрейд: його обличчя аж світилося перемогою.

— Ну, містере Холмсе, чи довели ви, що ми помиляємось? Чи знайшли свого волоцюгу? — засміявся він.

— Я ще не дійшов жодного висновку, — відповів мій друг.

— Зате ми дійшли свого висновку, і тепер він блискуче підтвердився. Тож доведеться вам визнати, що цього разу ми трохи випередили вас, містере Холмсе.

— Судячи з вашого вигляду, сталося щось надзвичайне, — зауважив Холмс.

Лестрейд гучно зареготав.

— Ви, як і всі, не любите програвати, — сказав він. — Але ж людина не може щоразу сподіватися тільки на себе. Еге ж, докторе Ватсоне? Проходьте-но сюди, джентльмени, і я переконаю вас, що цей злочин скоїв саме Джон Мак-Фарлейн.

Він повів нас коридором до темного передпокою.

— Сюди молодий Мак-Фарлейн, скоївши вбивство, повернувся, щоб забрати капелюх, — сказав він. — А тепер погляньте сюди. — Він театральним порухом витер сірник, і в його світлі ми побачили на вибіленій стіні криваву пляму. Коли він підніс сірник ближче, виявилось, що це не проста пляма. То був чіткий відбиток великого пальця.

— Гляньте-но крізь вашу лупу, містере Холмсе.

— Так, глянув.

— Ви знаєте, що двох однакових відбитків пальців не існує?

— Щось ніби чув.

— Тоді чи не зробите ви ласку порівняти цей відбиток із відбитком великого пальця правої руки молодого Мак-Фарлейна, який зняли цього ранку за моїм розпорядженням?

Він підніс до кривавої плями шматочок воску: і без лупи було видно, що то два відбитки одного й того самого пальця. Я зрозумів, що наш нещасний клієнт приречений.

— Це кінець, — мовив Лестрейд.

— Так, кінець, — мимоволі повторив я.

— Авжеж, кінець, — підхопив Холмс.

Почувши в його голосі несподівані радість і втіху, я обернувся до свого друга. Його обличчя надзвичайно вразило мене: воно тремтіло від ледве стримуваного сміху. Очі блищали, мов дві зорі. Мені здалося, що Холмс ледве володіє собою, щоб не зареготати.

— Боже мій, Боже! — нарешті вигукнув він. — Хто б міг подумати?! Які оманливі бувають зовнішні риси! Такий чудовий молодик! Це урок нам, щоб ми не надто сподівалися на власний розсуд. Так, Лестрейде?

— Еге ж, містере Холмсе, декому зайва пиха тільки шкодить, — відповів Лестрейд. Його нахабство перейшло всякі межі, але заперечити йому було неможливо.

— Надзвичайна річ! Коли молодик знімав капелюх з гачка, він притулив до стіни великий палець правої руки! Справді, цілком природно, тільки уявіть собі. — Зовні Холмс був незворушно спокійний, але все його тіло напружилось від прихованого хвилювання. — До речі, Лестрейде, хто зробив це чудове відкриття?

— Економка, місіс Лексінгтон. Вона показала цю пляму черговому констеблеві.

— А де чергував констебль?

— Він був у спальні, де сталося вбивство, й стежив, щоб там нічого не чіпали.

— Чому ж поліція не помітила відбитка вчора?

— У нас не було особливих причин ретельно оглядати передпокій. Та й місце не дуже примітне, самі бачите.

— Так, так, звичайно, не дуже. Ви, зрозуміло, не маєте сумніву, що цей відбиток був тут і вчора?

Лестрейд поглянув на Холмса, мов на божевільного. Правду кажучи, веселощі й це химерне запитання мого друга здивували й мене.

— Може, ви думаєте, що Мак-Фарлейн утік вночі з тюрми, щоб залишити ще один доказ проти себе? — перепитав Лестрейд. — У цілому світі нема фахівця, який заперечив би, що це відбиток його пальця!

— А я й не заперечую, що це відбиток його пальця.

— Цього мені досить, — відказав Лестрейд. — Я людина практична, містере Холмсе, мені треба доказів, а коли в мене є докази, я роблю висновки. Якщо я буду потрібен вам, шукайте мене у вітальні: я писатиму там звіт.

До Холмса вже повернулася його звична незворушність, хоч мені здавалося, що в його очах і досі спалахують веселі вогники.

— Боже мій! Яке сумне відкриття, хіба не так, Ватсоне? — промовив він. — А саме йому наш клієнт завдячуватиме своїм порятунком.

— Я такий радий, — сказав я. — Щиро кажучи, я боявся, що з ним усе скінчено.

— Трохи передчасно, любий мій Ватсоне. Річ у тім, що доказ, якому наш друг надає такої ваги, має одну серйозну ваду.

— Справді, Холмсе? Яку ж?

— Лише одну: вчора, коли я оглядав передпокій, відбитка там не було. А тепер, Ватсоне, погуляймо трохи на сонечку.

Нічого не розуміючи, але з надією в серці я пішов за своїм другом у садок. Холмс обійшов навкруги будинку, уважно вивчаючи його. Потім ми повернулись і оглянули всі кімнати від льоху до горища. Більша частина кімнат була без меблів, але Холмс так само старанно оглядав і їх. Нарешті, в коридорі горішнього поверху, до якого виходили двері трьох порожніх спалень, він знову несподівано повеселів.

— Випадок справді незвичайний, Ватсоне, — мовив він. — Гадаю, час уже зізнатися нашому приятелеві Лестрейду. Вранці він трохи покепкував з нас, тож тепер настала наша черга, якщо я розгадав цю загадку як слід. Так, так, я придумав, як це треба зробити.

Коли ми увійшли до вітальні, інспектор Скотленд-Ярду досі сидів там за писанням.

— Я бачу, ви пишете звіт про цю справу, — перебив його Холмс.

— Так.

— Чи не здається вам, що це занадто рано? Не думаю, що ви зібрали всі докази.

Лестрейд надто добре знав мого друга, щоб не зважити на його слова. Він поклав ручку і з цікавістю поглянув на нього:

— Що ви маєте на увазі, містере Холмсе?

— Тільки те, що є важливий свідок, якого ви ще не бачили.

— Ви можете роздобути його?

— Гадаю, що можу.

— То ведіть його сюди.

— Зараз. Скільки у вас констеблів?

— У будинку й надворі — троє.

— Чудово! — мовив Холмс. — А скажіть-но мені, чи всі вони — високі, дужі хлопці з гучними голосами?

— Ну, безперечно, але до чого тут їхні голоси?

— Я допоможу вам у цьому розібратись, і не лише в цьому, — відповів Холмс. — Покличте, будь ласка, своїх людей, і почнемо.

За п'ять хвилин троє полісменів стояли в передпокої.

— В клуні лежить велика купа соломи, — мовив Холмс. — Принесіть, будь ласка, два оберемки. Це допоможе нам роздобути свідка, про якого я говорив. Дякую вам. Сподіваюся, Ватсоне, у вас є в кишені сірники. А вас, містере Лестрейде, я прошу піти зі мною нагору.

Як я вже казав, на горішньому поверсі був широкий коридор, куди виходили двері трьох порожніх спалень. У кінці коридора Шерлок Холмс розставив усіх по місцях; констеблі посміхалися, а Лестрейд здивовано виричався на мого друга — здивування на його обличчі змінилось очікуванням, а очікування — обуренням. Холмс став перед нами, мов штукар, що зараз почне свої фокуси.

— Пошліть, будь ласка, одного з констеблів, хай принесе два відра води! Покладіть солому на підлогу — отут, трохи далі від стіни. Тепер, здається, все готово.

Лестрейдове обличчя спалахнуло гнівом.

— Та що це ви, бавитеся з нами, містере Шерлоку Холмсе? — не витримав він. — Коли щось знаєте, то скажіть по-людському, без витівок.

— Можу вас запевнити, любий мій Лестрейде, що на все це в мене є вагома причина. Ви, мабуть, пам'ятаєте, що вранці, кілька годин тому, трохи покепкували з мене, тож тепер не гнівайтесь за цю невеличку виставу. Ватсоне, відчиніть, будь ласка, вікно й піднесіть до соломи сірник.

Я так і зробив: вітер увірвався у вікно, суха солома спалахнула й затріскотіла, коридор заповнив сизий дим.

— Тепер, Лестрейде, чекатимемо на свідка. А ви, будь ласка, крикніть разом: "Пожежа!" Ну-бо: раз, два, три...

— Пожежа! — вигукнули ми щосили.

— Дякую. Ще раз, будь ласка.

— Пожежа!

— Ну-бо, ще, джентльмени, всі разом.

— Пожежа!!! — Наш крик, мабуть, почув увесь Норвуд.

Аж раптом сталося таке, що приголомшило нас усіх. У дальшому кінці коридору, де, здавалося, була гола стіна, відчинилися двері, й з них вискочив, як кріль з нори, маленький хирлявий чоловічок.

— Чудово! — спокійно промовив Холмс. — Ватсоне, відро води на соломку. Отак! Лестрейде, дозвольте відрекомендувати вам вашого найголовнішого свідка, містера Джонаса Олдейкра.

Детектив здивовано вступивсь у чоловічка. Той кліпав очима від яскравого світла, позираючи то на нас, то на соломку, що курилася димом. Обличчя в нього було вкрай неприємне — підступне, люте, хиже, зі жвавими сірими очицями та білими віями.

— А це що таке?! — вигукнув нарешті Лестрейд. — Що ви робили там увесь цей час?

Олдейкр збентежено захихотів і знітився під суворим поглядом розгніваного детектива.

— Нічого поганого...

— Нічого поганого? Ви все зробили, щоб безневинну людину повісили! Якби не цей джентльмен, то я певен, що вам це вдалося б.

Чоловічок запхивкав.

— Та що ви, сер, це був лише жарт!

— Жарт, кажете? Зате нам з вами буде не до жартів! Відведіть його до вітальні й тримайте там, поки я прийду. Містере Холмсе, — провадив він, коли полісмени пішли, — я не міг сказати це при констеблях, але зараз скажу, — нехай доктор Ватсон теж почує, — що ви вчинили справжнісіньке диво, хоч я й не розумію, як вам це вдалося! Ви врятували

життя безневинній людині й запобігли величезному скандалові, що затьмарив би мою репутацію в поліції.

Холмс усміхнувся й поплескав Лестрейда по плечу:

— Замість затьмареної репутації, любий мій сер, на вас чекає блискучий успіх. Лише виправте трохи свій звіт, який почали писати, і всі побачать, як важко запорошити очі інспекторові Лестрейду.

— А ви не хочете, щоб згадувалося ваше ім'я?

— Аж ніяк. Сама робота — для мене вже винагорода. Можливо, й мені коли-небудь складуть належну шану, якщо я дозволю своєму невтомному історикові знов узятися за перо, — чи не так, Ватсоне? Огляньмо краще нору, де переховувався наш пацючок.

Дерев'яна стінка, вкрита тиньком, з майстерно замаскованими в ній дверима відгороджувала від стіни комірчину завдовжки в шість футів. Світло до неї проникало крізь щілини між сволоками. Всередині стояли прості меблі, був запас води та харчів, кілька книжок та якісь папери.

— Ось що значить — будівничий, — зауважив Холмс, коли ми вийшли. — Ніхто не знав про цю його схованку, крім економки, яку я порадив би вам, Лестрейде, негайно додати до своєї здобичі.

— Я зроблю це, містере Холмсе. А як ви дізналися про цю схованку?

— Мені спало на думку, що той чолов'яга переховується десь у будинку. Пройшовши коридор, я помітив, що він на шість футів коротший за нижній, тож мені стало ясно, де схованка. Я був певен, що він не сидітиме байдуже, почувши крики про пожежу. Можна було, звичайно, просто піти туди й заарештувати його, але мені схотілося пожартувати — нехай би він сам звідти вийшов. До того ж, Лестрейде, я хотів трохи з вас поглузувати за ваші вранішні кпини.

— Вам це справді вдалося, сер. Але як ви дізналися, що він у будинку?

— З відбитка пальця, Лестрейде. Ви сказали тоді, що все скінчено; те саме сказав і я, але мав на думці інше. Я знав, що напередодні відбитка там не було. Як ви зазначали раніше, я надаю велику вагу деталям, тож узяв до уваги, оглядаючи передпокій, що стіни були чисті. Виходить, відбиток з'явився вночі.

— Але як?

— Дуже просто. Коли Джонас Олдейкр запечатував з Мак-Фарлейном папери, він міг підсунути молодикові конверт, а той, прикладаючи печатку, натиснув пальцем на м'який сургуч. Молодик міг зробити це мимоволі, й природно, що він одразу забув про те. А може, це був просто випадок, і Олдейкр сам не очікував, що цей відбиток стане йому в пригоді. А потім уже, сидячи в своїй комірчині, він раптом зрозумів, що з допомогою цього відбитка можна зліпити незаперечний доказ проти Мак-Фарлейна. А зробити восковий відбиток із сургучевої печатки, вколоти пальця голкою, видавити на віск кілька крапель крові й притиснути його до стіни в передпокої, — чи власною рукою, чи рукою економки, — було дуже легко. Я ладен закластися, що серед паперів, які він забрав до своєї схованки, ви знайдете конверт з відбитком великого пальця на печатці.

— Чудово! — мовив Лестрейд. — Чудово! Отепер усе ясно як Божий день. Тільки навіщо йому була потрібна вся ця вистава, містере Холмсе?

Мені було смішно дивитися на детектива, який зараз постав перед нами не зухвалим переможцем, а сором'язливою дитиною, що розпитує свого вчителя.

— Гадаю, пояснити це неважко. Джентльмен, що чекає на нас унизу, — особа потаємна, злісна і мстива. Ви знаєте, що він колись сватався до

Мак-Фарлейнової матері й дістав одкоша? Не знаєте! Я ж казав вам, що спершу треба було їхати до Блекхіса, а тоді вже до Норвуда. Він не пробачив цієї образи, — саме так він сприйняв її відмову, — і все життя плекав у своєму хитрому, підступному мозку помсту, але жодного разу не мав нагоди її виконати. Останні один-два роки обставини обернулися проти нього, — мабуть, через таємні шахрайські оборудки, — і врешті він побачив, що не викрутиться. Тоді він вирішив ошукати своїх кредиторів і виписав кілька чеків на грубі суми на ім'я такого собі містера Корнеліуса, яким, мабуть, і є сам Олдейкр. Я ще не цікавився долею цих чеків, але не маю сумніву, що їх переведено на ім'я цього самого Корнеліуса до одного з провінційних містечок, куди Олдейкр, ведучи подвійне життя, вряди-годи навідувався. Він вирішив зникнути, з'явитися там під зміненим прізвиськом, одержати гроші й зажити по-новому.

— Що ж, цілком можливо.

— Йому спало на думку, що водночас із зникненням він має змогу помститися. То була майстерна, неперевершена помста: його, нещасного старого, вбиває з корисливою метою єдиний син колишньої його коханої. Так само майстерно це було виконано. Причина вбивства — заповіт, таємні, приховані навіть від батьків відвідини, забутий ціпок, кров, кістки якоїсь тварини й ґудзики в стосі дощок — усе це було зроблено бездоганно. Він сплів павутиння, з якого я навіть кілька годин тому, як мені тоді здавалося, не бачив жодного виходу. Але йому забракло найголовнішої риси художника — почуття міри. Він вирішив поліпшити й так уже досконалий витвір, дужче зашморгнути мотузку на шиї нещасної жертви; цим він усе й зіпсував. Ходімо вниз, Лестрейде. Я хочу дещо спитати в нього.

Чоловічок сидів у своїй вітальні; обабіч нього стояли полісмени.

— Це був жарт, любий мій сер, лише жарт, не більше, — скімлив він безперестану. — Далєбі, сер, я сховався лише задля того, щоб побачити, як сприймуть моє зникнення друзі. Адже ви розумієте, сер, я ніколи б не

дозволив, щоб з бідолашним молодим містером Мак-Фарлейном сталося лихо...

— Це вирішуватиме суд, — відповів Лестрейд. — А поки що вас заарештовано за звинуваченням у змові й спробі зумисного вбивства.

— А щодо ваших кредиторів, то вони, напевно, вимагатимуть вилучення банківського рахунку містера Корнеліуса, — додав Холмс.

Чоловічок здригнувся й вирячив свої люті очі на мого друга.

— Бачу, я багато чим завдячую вам, — промовив він. — Коли-небудь я ще поквитаюся з вами.

Холмс лагідно всміхнувся.

— Боюся, що найближчим часом ви будете надто зайняті, — сказав він. — До речі, що ви поклали у стос разом зі старими штаньми? Здохлого пса, кролів чи щось іще? Не хочете сказати? Боже мій, як нечемно з вашого боку! Пари кролів, мабуть, вистачило для отих крапель крові та обгорілих кісток. Якщо надумаете писати про цю пригоду, Ватсоне, сміливо пишіть про кролів.